

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Dialog katolicko-żydowski w diecezji bielsko-żywieckiej

Author: Józef Budniak

Citation style: Budniak Józef. (2008). Dialog katolicko-żydowski w diecezji bielsko-żywieckiej. W: G. Ignatowski (red.), "Dialog chrześcijańsko-żydowski w Polsce" (S. 97-116). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

JÓZEF BUDNIAK

Dialog katolicko-żydowski w diecezji bielsko-żywieckiej

Stoimy na miejscu, na którym o każdym narodzie i o każdym człowieku pragniemy myśleć jako o bracie.

Jan Paweł II w Oświęcimiu-Brzezince, 7 czerwca 1979 r.

Dnia 25 marca 1992 r. papież Jan Paweł II bullą *Totus Tuus Poloniae Populus* utworzył diecezję bielsko-żywiecką, która powstała z wydzielonego terenu diecezji katowickiej (Śląsk Cieszyński — dekanaty: Bielsko-Biała centrum, Bielsko-Biała zachód, cieszyński, czechowicki, istebniański, skoczowski, strumiński, wiślański) i archidiecezji krakowskiej (dekanaty: andrychowski, bialski, kęcki, oświęcimski, żywiecki I, żywiecki II). Diecezja charakteryzuje się bogatą mozaiką religijną, składającą się z wielu wyznań chrześcijańskich oraz z wyznawców religii mojżeszowej¹. Wyznawcy Kościoła rzymskokatolickiego stanowią tu 60% ogółu mieszkańców, a ewangelickiego — 35%. Kilka procent mieszkańców to zielonoświątkowcy, wolni chrześcijanie, metodyści, baptyści, adwentyści dnia siódmego i wyznawcy innych religii². Wśród wyznawców innych religii najliczniejszą grupę stanowią Żydzi (40 mieszkańców). W historii Śląska Cieszyńskiego Żydzi zajmowali wysoką pozycję społeczną.

Jak wygląda obecnie, czyli na początku trzeciego tysiąclecia, dialog katolików z Żydami? Odpowiedź na to pytanie można uzyskać, prezentu-

---

¹ C. Bartnik: *Wyznania chrześcijańskie Podbeskidzia*. Bielsko-Biała 1991, s. 18.

² Por. J. Kozłowski, J. Langner, T. Zagajewski: *Atlas wyznań w Polsce*. Kraków 1989, *passim*.

jąc w zarysie historię Żydów na Śląsku Cieszyńskim od początku ich osadnictwa aż do czasów współczesnych.

Najlicniejsza społeczność żydowska, doby rozbitcia dzielnicowego, rozwinęła się na terytorium największej i najbogatszej dzielnicy rządzonej przez Piastów — Śląska. Posiadając zezwolenie na swobodny wybór miejsca zamieszkania, Żydzi osiedlali się z reguły w prężnie rozwijających się miastach, dogodnie położonych dla prowadzonego przez nich handlu. Ówczesnymi centrami życia gospodarczego, charakteryzującymi się najbardziej intensywnym rozwojem, były miasta, które obierali książęta jako swoje siedziby. Tam, pod okiem przychylnych im władców, Żydzi mogli rozwijać swoją działalność. Do tego rodzaju miast należał Cieszyn, który stał się pod koniec XIII stulecia stolicą samodzielnego księstwa piastowskiego.

Wyznawcy judaizmu pod panowaniem Piastów Cieszyńskich

Położenie ziemi cieszyńskiej u podnóża Karpat w pobliżu dogodnych przejść transkarpackich — Bramy Morawskiej i Przełęczy Jabłonkowskiej — powodowało, że ludność od najdawniejszych czasów przemieszczała się licznie przez ten region. Tędy, od czasów rzymskich, prowadziły szlaki handlowe z południa Europy. I choć w średniowieczu ich znaczenie zmalało, a sam Cieszyn i okolice znalazły się nieco na uboczu głównych szlaków handlowych, niewykluczone, że już w początkowym okresie istnienia grodu nad Olzą, w X i XI wieku, wędrowali tędy żydowscy kupcy, przemierzający środkową Europę. W następnych stuleciach wzrasta znaczenie Cieszyzna, który zostaje podniesiony do rangi siedziby władz kasztelańskich, o czym dowiadujemy się z dokumentu papieża Hadriana IV z 1155 r. W drugiej połowie XII wieku ziemia cieszyńska weszła w skład księstwa raciborskiego, a następnie opolskiego, a pod koniec XIII wieku stała się autonomicznym księstwem. W roku 1327 księstwo cieszyńskie staje się lennem czeskim. Życie gospodarcze średniowiecznego Śląska Cieszyńskiego rozwijało się bardzo prężnie³. Cieszyn, jako stolica księstwa, był miastem atrakcyjnym, dlatego można wyciągnąć wniosek, że i tu przybywali Żydzi, chcący rozwijać swoją działalność kupiecką bądź rzemieślniczą⁴.

³ I. Panic: *Ziemia cieszyńska w czasach piastowskich*. W: *Śląsk Cieszyński*. Cieszyn 2001, s. 122—124.

⁴ M. Horn: *Ludność żydowska w Polsce do końca XVIII wieku*. W: *Żydzi polscy. Dzieje i kultura*. Red. M. Fuks, Z. Hoffman, M. Horn, J. Tomaszewski. Warszawa 1982, s. 9.

Wśród badaczy — Alojzy Kaufmann, Gottlieb Biermann czy Franciszek Popiołek — panował pogląd o średniowiecznym rodowodzie cieszyńskiej gminy żydowskiej⁵. Najważniejszym argumentem dowodzącym istnienia większego skupiska Żydów w średniowiecznym Cieszynie miały być, według ostatniego cieszyńskiego rabina Arona Eisensteina, odkryte przez niego, na starym cmentarzu żydowskim, kamienie nagrobne pochodzące z drugiej połowy XIV i pierwszej XV wieku⁶. Obecnie naukowcy określają datę ich powstania na XVIII wiek, a początek cmentarza najprawdopodobniej na ostatnie lata XVII stulecia⁷.

Pierwsza całkowicie pewna informacja dotycząca Żydów w Cieszynie pochodzi z pierwszej połowy XVI wieku. W 1531 r. Żyd Jakub kupił w Cieszynie dom po zmarłym rzeźniku Ledwoźiwie, prawdopodobnie za zgodą regenta księstwa cieszyńskiego Jana Pernstejna. Dekrety Ferdynanda I, powtórzone przez Rudolfa II, nakazały usunąć wszystkich Żydów zamieszkujących Czechy, Morawy i Śląsk, z wyjątkiem kilku gmin posiadających specjalne przywileje. Zakaz objął także Śląsk Cieszyński, gdzie przez najbliższe 150 lat Żydzi nie mogli oficjalnie mieszkać. Dekrety cesarskie nie były zbyt skrupulatnie przestrzegane. Wbrew habsburskim obostrzeniom książę Wacław Adam często korzystał z porad i pracy Żydów. Gościł na swoim dworze między innymi pochodzących z południa Europy muzyków, korzystał z porad lekarza Abrahama. Jego nadworny szklarz imieniem Markus, także pochodzenia żydowskiego, w zamian za wierną służbę w 1575 r. otrzymał pozwolenie na kupno domu w Cieszynie. Na mocy tego samego przywileju książę zezwolił mu na podjęcie miejskich zajęć z handlem włącznie⁸.

Poprawa sytuacji Żydów nastąpiła za panowania cesarza Ferdynanda II (1617—1637), którego rządy przypadają częściowo na okres władzy ostatniej przedstawicielki Piastów Cieszyńskich księżnej Elżbiety Lukrecji (1625—1653). Wybuch wojny trzydziestoletniej wzbudził zainteresowanie fortuną bogatych Żydów. Poszukując nowych źródeł dochodów, cesarz zezwolił im na przebywanie na terenach całej monarchii, swobodny handel oraz wykonywanie rzemiosła, jednocześnie pozostawiając w mocy większość dyskryminujących dekretów. Dopuścił do istnienia niewielkiej grupy obdarzonej osobistymi przywilejami, polegającymi na dzierżawie poboru ceł i podatków. Jedynie przedstawiciele tej grupy posiadali prawo do kupna domów na własność. Zgodnie z cesarskimi wytycznymi

⁵ F. Popiołek: *Dzieje Cieszyna z ilustracjami*. Cieszyn 1916, s. 217—218.

⁶ F. Pasz: *Żydzi i My w Cieszynie*. Cieszyn 1997, s. 17—18.

⁷ M. Wodziński: *Stary cmentarz żydowski w Cieszynie*. W: *Żydowskie zabytki Cieszyna i Czeskiego Cieszyna*. Red. J. Spyra. Cieszyn 1999, s. 57.

⁸ J. Spyra: *Zarys dziejów ludności żydowskiej w Cieszynie i okolicach*. W: *Żydowskie zabytki Cieszyna...*, s. 8.

postępuje Elżbieta Lukrecja, wynajmując w 1626 r. trzech morawskich Żydów do ściągania myta w Cieszynie, Skoczowie, Strumieniu i Jabłonkowie. Ich działalność trwa do roku 1631, w którym to prawo poboru myta księżna przekazała przybyłym z okolic Brna braciom Singerom. Jeden z nich Jakub stał się założycielem najstarszej i najbardziej znanej cieszyńskiej rodziny żydowskiej, podczas gdy drugi, po kilku latach, przeniósł się do Pszczyń.

Żydzi w księstwie cieszyńskim za panowania Habsburgów

Księżna Elżbieta Lukrecja, ostatnia przedstawicielka cieszyńskiej linii Piastów, zmarła w 1653 r. Pretensje jej krewnych do tronu zostały odrzucone i księstwo cieszyńskie, jako lenno korony św. Wacława, przypadło królom czeskim — Habsburgom. Przejęcie księstwa we władanie Habsburgów oznaczało zmianę położenia miejscowej ludności. Śląsk Cieszyński stał się prowincjalną, niewiele znaczącą posiadłością dynastii rezydującej w Wiedniu, administracyjnie podporządkowaną Zwierzchniemu Urzędowi we Wrocławiu⁹.

Podobnie jak w przypadku reszty podległych krajów, dominującą cechą polityki Habsburgów było dążenie do rządów absolutnych oraz do utrzymania i umocnienia pozycji Kościoła katolickiego, co oznaczało zaostrożenie polityki wobec innowierców. Doświadczyli tego przede wszystkim protestanci, wobec których wprowadzono rozmaite sankcje, mające ostatecznie doprowadzić do rekatalizacji miejscowej ludności. Dążenie do jednolitości wyznaniowej oznaczało również problem dla Żydów, których sytuacja, wraz z wygaśnięciem przychylnej im dynastii Piastów Cieszyńskich, stała się nieco bardziej złożona. Od tej chwili kwestie ich bytu były całkowicie uzależnione od dekretów wydawanych przez nieprzychylnych im cesarzy. Jednak przejęcie władzy przez Habsburgów nie spowodowało diametralnej zmiany w położeniu cieszyńskich Żydów. Nie zostali zmuszeni do opuszczenia swoich siedzib, nie utracili majątków, a Singierowie zachowali dawną pozycję społeczną. Po śmierci Jakuba Singera spadek po nim przejął jeden z jego synów Samuel, który stając się właścicielem Domu Żydowskiego, dążył również do przejęcia prawa do poboru myta cieszyńskiego. Aby potwierdzić ojcowskie przywileje, w 1660 r. Samuel Singer musiał zwrócić się do cesarza Leopolda I. W roku następ-

⁹ Idem: *Śląsk Cieszyński pod rządami Habsburgów*. W: *Macierz Ziemi Cieszyńskiej*. Cieszyn 2001, s. 145.

nym otrzymał oficjalne zezwolenie na posiadanie domu i prowadzenie handlu w znajdującym się w nim sklepie.

Koniec XVII i początek XVIII stulecia charakteryzował się wzrostem osadnictwa żydowskiego na Śląsku Cieszyńskim. Przedstawiciele religii mojżeszowej zamieszkiwali już nie tylko w samym Cieszynie, ale i w innych okolicznych miastach i wsiach. Na proces rozszerzania osadnictwa, poza stolicę księstwa, wpłynęły głównie czynniki ekonomiczne. Stwarzający najlepsze warunki handlu Cieszyn zamieszkiwała coraz liczniejsza grupa uprzywilejowanych Żydów.

Na drugą połowę XVII wieku datuje się początek osadnictwa żydowskiego w Bielsku, które z czasem stało się siedzibą największego skupiska wyznawców judaizmu na Śląsku Cieszyńskim¹⁰. Od tego okresu Bielsko rozwinęło się jako znaczący ośrodek produkcji włókienniczej. Korzystne położenie przy granicy z Rzeczpospolitą oraz przywileje króla polskiego Jana Kazimierza, na których podstawie bielscy mieszczaństwo mogli bez przeszkód sprzedawać swoje wyroby we wszystkich polskich miastach¹¹, przyciągało Żydów, którzy zajęli się handlem suknem oraz współpracą z farbiarzami.

Żydzi mieli szerokie możliwości prowadzenia własnych interesów i wkrótce zdominowali lokalny handel oraz prowadzili handel z ośrodkami miejskimi w Małopolsce, na Śląsku i na Morawach¹². Korzystając z przychylności władz, szybko się bogacili. Poza działalnością handlową wynajmowali prawa do poboru myta, ceł, podatków, a niektórzy podejmowali się zarządzania majątkami bogatej szlachty.

Plaszczyzna ekonomiczo-gospodarcza bywała niekiedy polem powstawania konfliktów, w których rolę odgrywał wątek religijny. Problem spotykany nie tylko w XVII i XVIII wieku, bo zarówno wcześniej, jak i później, zdarzały się spory pomiędzy chrześcijańskimi a żydowskimi handlarzami lub sklepikarzami. Jednym z poważniejszych punktów zapalnych była sprawa przywilejów, a właściwie kłopot z nieco odmienną interpretacją przez obdarzonych nimi Żydów i cieszyńskich mieszczan. Przywilej zwalniał z wielu świadczeń na rzecz miasta i części podatków.

Niewiele wiadomo na temat życia religijnego tutejszej społeczności żydowskiej. Główną przyczyną było jego utajenie i przesunięcie w sferę życia prywatnego, ponieważ habsburskie prawo zabraniało im wykonywania obrządków religijnych. Do czasu równouprawnienia religii, które

---

¹⁰ *Idem*: *Powstanie i rozwój żydowskiej gminy wyznaniowej w Bielsku w XIX wieku*. W: *Żydzi w Bielsku i w Białej, i w okolicy*. Red. J. Polak, J. Spyra. Bielsko-Biała 1996, *passim*.

¹¹ J. Spyra: *Śląsk Cieszyński...*, s. 148.

¹² *Ibidem*, s. 149–150.

nastąpiło znacznie później, nie mogły istnieć publiczne synagogi ani domy modlitwy. Żydzi nie mogli także ustanawiać oficjalnych rabinów. Brakowało również przedstawicielstwa osób wyznania mojżeszowego w administracji. Przez długi czas jedyną uznawaną instytucją kultu żydowskiego był cmentarz w Cieszynie, na którym grzebano zmarłych Żydów zamieszkujących także okoliczne miejscowości. Zakazy z pewnością nie zlikwidowały podstawowych form tradycyjnego życia religijnego. Poszczególne obrzędy, święta odprawiane były w domach, w nich także urządzało miejsca wspólnej modlitwy. O trwaniu przy tradycyjnym kulcie mogła świadczyć obecność prywatnie zatrudnionych, przez zamożniejsze rodziny, nauczycieli religijnych. Z najbardziej szanowanych rodzin wywodziły się również osoby uznawane za przywódców religijnych tego regionu. Zaliczał się do nich Mojżesz Singer, który w latach 30. XVIII wieku stał się głową rodu¹³.

Sytuacja Żydów w księstwie cieszyńskim uległa zmianie za panowania cesarza Karola IV. Księstwo cieszyńskie objął edykt wydany we Wrocławiu w 1713 r., który dawał prawo pobytu i osiedlania się na Śląsku tym Żydom, którzy płacili podatek nazwany tolerancyjnym. Realizacja postanowień edyktu spowodowała wiele ograniczeń ekonomicznych: na przykład podejmowania ściśle określonych zawodów, takich jak: arendowanie wódki i drobny handel¹⁴. Skutkiem wprowadzenia edyktu tolerancyjnego był wzrost liczebności społecznej żydowskiej¹⁵.

Końcowe lata panowania Karola IV charakteryzowały się zaostrzeniem kursu polityki wobec Izraelitów. Cesarz wprowadził zasadę żydowskiego inkolatu, według której tylko jeden syn w żydowskiej rodzinie mógł ożenić się na Śląsku i otrzymać prawo zamieszkania. Pozostali synowie oraz córki musieli opuścić kraj. Monarcha wprowadził równocześnie dodatkowe ograniczenia w sferze działalności ekonomicznej, jeszcze bardziej zawężając Żydom możliwości zarobkowania. Ostatecznie w 1737 r. zdecydował się unieważnić wcześniejszy edykt tolerancyjny i wypędzić ze Śląska wszystkich Żydów nieposiadających odrębnych przywilejów. Cesarski nakaz spotkał się z oporem ze strony szlachty, a w końcu jego wykonaniu zapobiegła śmierć cesarza i wybuch wojen śląskich¹⁶.

Polityka następczyni Karola IV, Marii Teresy (1740—1765), podążyla w podobnym kierunku. Początki jej rządów nie okazały się szczęśliwe dla całego Śląska. W wojnie z Fryderykiem Wilhelmem straciła większość

¹³ J. Spyra: *Zarys dziejów ludności...*, s. 11.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Idem: *Materiały do dziejów Żydów w okręgach sądowych, skoczowskim i strumińskim do końca XIX w.* W: *W cieniu skoczowskiej synagogi*. Red. J. Spyra. Skoczów 1994, s. 6.

¹⁶ Idem: *Zarys dziejów ludności...*, s. 11.

Śląska na rzecz Prus. Księstwo cieszyńskie pozostało w granicach Austrii. Wojna i przesunięcie granic zasadniczo nie wpłynęły na położenie ludności żydowskiej. Nasiliła się w tym okresie jej migracja, czego przyczyną były działania wojenne oraz następujący w połowie XVIII wieku niewielki wzrost osadnictwa. Zawieszono wprawdzie wykonanie decyzji o wypędzeniu Żydów, z drugiej strony na skutek działań wojennych obłożono ich dodatkowymi podatkami. W 1745 r. Maria Teresa ponownie wydała dekret nakazujący wypędzenie Żydów ze Śląska Austriackiego, lecz i tym razem został on odroczony z powodów budżetowych¹⁷.

Cesarzowa była daleka od obdarowania swoich poddanych wolnością religijną, kierując się zasadą, że „nie uznawała racji stanu niezależnej od interesów Kościoła”¹⁸. Szczególnie surowo postępowała z czeskimi i morawskimi protestantami, którzy częstokroć wybierali emigrację na tereny Prus. Nie kryła również swojej niechęci do Żydów, jednakże w obliczu oczywistych strat cesarskiego skarbcza zaniechała pomysłu ich wygnania. Owocem polityki Marii Teresy stał się wydany w 1752 r. żydowski patent tolerancyjny, który na około 30 lat określał warunki egzystencji Żydów w księstwie cieszyńskim. Przywrócił on prawo inkolatu, ustanowione przez cesarza Karola. W całym regionie zezwalał na pobyt tylko 88 rodzinom żydowskim, z zastrzeżeniem, że jedynie najstarszy syn mógł odziedziczyć prawo pobytu po ojcu, a pozostałe dzieci, po osiągnięciu pełnoletności, musiały opuścić granice państwa. Dla ułatwienia poboru podatków wszyscy Żydzi w księstwie cieszyńskim zostali zobowiązani do stworzenia niezbyt określonego ciała — cieszyńskiego żydostwa (*Teschner Judenschaft*). Przewodniczył mu poborca podatków żydowskich wywodzący się zwykle z najbardziej szanowanej rodziny. Jako pierwszego mianowano na to stanowisko Jakuba Hirschla, z rodu Singerów, najbogatszego Żyda na tym terenie. Poza poborem podatków organ ten był odpowiedzialny za życie wewnętrzne społeczności, stał się jej reprezentantem¹⁹. Tak zorganizowana lokalna społeczność żydowska coraz częściej określała się mianem gminy wyznaniowej.

Okolo połowy XVIII wieku Żydzi byli w spisach ludności w kilkunastu miejscowościach. Największymi skupiskami były Cieszyn i jego przedmieścia, w których mieszkało kilka rodzin, Skoczów, gdzie zamieszkiwało 27 osób żydowskiego pochodzenia, oraz Bielsko²⁰.

¹⁷ Ibidem, s. 11.

¹⁸ F. Fejto: *Józef II*. Warszawa 1993, s. 150.

¹⁹ J. Spyra: *Zarys dziejów ludności...*, s. 11–12.

²⁰ Ibidem: *Powstanie i rozwój żydowskiej...*, *passim*.

Reformy Józefa II

Od 1765 r. rozpoczął się okres wspólnych rządów Marii Teresy i jej syna Józefa II, pod którego wpływem władze austriackie zaczęły popierać nowe formy przemysłu i gospodarowania. Stwarzało to także szansę dla Żydów, zarówno bogatych, jak i mniej zamożnych, lecz obdarzonych inicjatywą²¹. W 1775 r. odbyły się międzynarodowe targi cieszyńskie. Starano się w ten sposób przyciągnąć również bogatych kupców żydowskich z Galicji, dla których cieszyńscy Żydzi mieli być pośrednikami w nawiązywaniu kontaktów z resztą kraju²².

Rządy Józefa II (1780—1790) to czas wielkich reform niemal w każdej sferze funkcjonowania państwa. Otworzyła się możliwość realizacji ideałów utworzenia państwa w duchu oświecenia, absolutnego, scentralizowanego, a jednocześnie opiekuńczego. Jako człowiek oświecenia cesarz uważał przeszłość za okres ciemnoty, a tradycję, do której odnosił się lekceważąco, za przeszkodę w realizacji nowych idei. Dotychczasowy ustrój feudalny chciał przekształcić w bardziej sprawny, nowocześniejszy system, nie bacząc na głębokie różnice cywilizacyjne, etniczne i religijne, które dzieliły poszczególne kraje i prowincje monarchii²³.

Cesarz dokonał również reformy religijnej, która zaowocowała wydaniem patentu tolerancyjnego, wywierającego bezpośredni wpływ na społeczność żydowską. Polityka kościelna łączy się z pojęciem „józefinizmu” i wiązała się z coraz bardziej drobiazgową kontrolą nad Kościołem katolickim, jego hierarchią, kształceniem duchowieństwa, a w niektórych przypadkach nawet nad sprawami kultu²⁴. Z drugiej strony polityka religijna Józefa II dążyła do tolerancji wyznaniowej. Państwo Habsburgów było pod względem wyznaniowym bardzo zróżnicowane. Cesarz, owładnięty ideą jedności i podporządkowania wszystkiego państwu, zdecydował się na przyznanie praw wyznawcom innych religii. Reformy Józefa II nie wprowadzały całkowitego równouprawnienia wyznań. Kościołem panującym pozostawał Kościół rzymskokatolicki, inne jedynie stały się wyznaniem tolerowanymi przez państwo²⁵. Patent zobowiązywał Żydów do nauczania się języka niemieckiego i stosowania go z wyjątkiem sfery kultu. W trakcie rządów Józef II nakazał przyjąć wszystkim Żydom niemieckie imiona i nazwiska. Te działania miały na celu asymilację i za-

²¹ I d e m: *Zarys dziejów ludności...*, s. 13.

²² Ibidem, s. 13—14.

²³ H. Wereszycki: *Historia Austrii*. Wrocław 1972, s. 163.

²⁴ Ibidem, s. 165.

²⁵ F. Fejto: *Józef II...*, s. 229—230.

początkowały proces zbliżania się Żydów w księstwie cieszyńskim do kultury i języka niemieckiego²⁶.

Po reformach Józefa II liczba Żydów w regionie szybko wzrosła: według spisu z 1790 roku zamieszkiwało teren 765 osób wyznania mojżeszowego, z czego najwięcej, bo 86 — w Bielsku. Spore grupy społeczności żydowskiej zamieszkiwały Cieszyn i Skoczów. Stosunkowo mniejsze grupy osiedlały się na terenach podgórskich, na przykład w Jabłonkowie mieszkało tylko 11 Żydów²⁷. Kolejne lata, do połowy XIX wieku, cechowały się stałym wzrostem społeczności żydowskiej (na przykład: Cieszyn w 1812 r. zamieszkiwało 98 Żydów, a w 1837 roku — 327). Podobne wzrostowe tendencje dotyczą także Bielska, w którym w tym samym roku zamieszkiwało już 426 osób oraz inne okoliczne miejscowości²⁸.

Wzrost liczby ludności może wskazywać na poprawę warunków bytu wynikających z poszerzenia dostępu do wykonywania różnorodnych zawodów. Przed Żydami otworzyła się szansa na tworzenie własnych fabryk, rozszerzenie działalności handlowej. Pozwolono im też na wykonywanie wielu zabronionych dotąd rzemiosł oraz wolnych zawodów. Z nowych możliwości skorzystali przede wszystkim mieszkańcy Bielska, w którym prężnie rozwijał się przemysł włókienniczy.

Otwarcie publicznych szkół dla dzieci i młodzieży żydowskiej spotkało się ze stosunkowo chłodnym przyjęciem. Obawiając się asymilacji, tylko nieliczni decydowali się na edukację swoich dzieci w państwowych placówkach. Do połowy XIX wieku przeważnie zatrudniano prywatnych żydowskich nauczycieli, niejednokrotnie pomimo sprzeciwu władz, które starały się uniemożliwić im pracę, a niekiedy i wygnać²⁹.

Z patentu tolerancyjnego Józefa II skorzystali również Żydzi jako wspólnota religijna. W 1801 r. powstał w Cieszynie pierwszy, odrębny dom modlitwy, do którego uczęszczali na nabożeństwa Żydzi z okolicznych miejscowości. W Cieszynie działał też przewodnik religijny i nauczyciel religii, pełniący nieoficjalnie funkcje rabinackie. W mieście została także uruchomiona kuchnia rytualna³⁰.

Pierwsza połowa XIX wieku to okres stabilizacji wspólnoty żydowskiej w Cieszynie. W 1838 r. za zgodą cesarza wybudowano własną synagogę, przy której zatrudniono kantora, sługę świątynnego oraz rytualnego rzeźnika. Synagogą zarządzał wybieralny zarząd, a tutejszy konsejjonowany nauczyciel religii, jako jedyny na Śląsku Cieszyńskim, mógł

²⁶ J. Spyra: *Zarys dziejów ludności...*, s. 14.

²⁷ *Ibidem*: *Materiały do dziejów...*, s. 16.

²⁸ *Ibidem*: *Powstanie i rozwój żydowskiej...*, *passim*.

²⁹ *Ibidem*: *Zarys dziejów ludności...*, s. 14.

³⁰ *Ibidem*, s. 14.

udzielać uznawanych przez państwo małżeństw żydowskich. Stopniowo przybliżano się do założenia formalnej gminy żydowskiej³¹.

W Bielsku zamieszkiwało w tym okresie więcej Żydów niż w Cieszynie. Nic dziwnego, że starano się tam stworzyć odrębną, niezależną od cieszyńskiej, organizację. Już w 1800 r. bielscy Żydzi wynajęli prywatny dom modlitwy, kilka lat później podjęli nieudaną próbę zatrudnienia własnego rabina. Po długich staraniach, w 1839 r., udało się wybudować dom modlitwy. W Bielsku w pierwszej połowie XIX wieku Żydzi stanowili zorganizowaną, ale nieoficjalną gminę wyznaniową posiadającą przełożonych oraz własnych funkcjonariuszy religijnych. Największą przeszkodą, poza oporem władz świeckich, uniemożliwiającą oderwanie się od cieszyńskiej wspólnoty, był brak własnego cmentarza. W późniejszych latach tendencje odśrodkowe wzrastały i z czasem doprowadziły do stworzenia całkowicie odrębnej organizacji³².

Spółeczności żydowskie w latach 1848—1918

Pod koniec lat 40. XIX wieku monarchia austriacka znalazła się w poważnym kryzysie we wszelkich dziedzinach życia politycznego i gospodarczego. W stanie ogólnego napięcia zyskiwały poparcie ruchy rewolucyjne i niepodległościowe, szczególnie na Węgrzech, w Czechach i na terytoriach państw włoskich. Ostatecznie w marcu 1848 r. wybuchła rewolucja, określana mianem Wiosny Ludów³³. Wydarzenia w 1848 r. zapoczątkowały wiele przemian ustrojowych w monarchii. Obejmujący władzę Franciszek Józef musiał iść na znaczne ustępstwa, aby złagodzić grożące monarchii niebezpieczeństwo. Wygrane kampanie wojenne na Węgrzech, stłumienie rewolucji w Wiedniu nie rozwiązały problemów wielonarodowościowego państwa. Konieczne były ustępstwa wobec oczekującej wprowadzenia konstytucji ludności oraz mniejszości narodowych. Zaoferowano poszerzenie praw obywatelskich w celu uspokojenia wciąż napiętej atmosfery. Na fali reform w trakcie Wiosny Ludów pierwszy raz ludność żydowska w Austrii uzyskała równouprawnienie wyznaniowe i prawa polityczne, dzięki temu w 1850 r. wybrany został do Rady Miejskiej w Cieszynie Żyd Max Ritter. Także w cieszyńskiej Gwardii Narodowej powołanej do ochrony zdobyczy rewolucji byli obecni Żydzi³⁴.

³¹ Ibidem.

³² J. Spyra: *Powstanie i rozwój żydowskiej...*, *passim*.

³³ H. Wereszycki: *Historia Austrii...*, s. 216—217.

³⁴ J. Spyra: *Zarys dziejów ludności...*, s. 15.

Reformy drugiej połowy XIX wieku dały Żydom zamieszkałym na Śląsku Cieszyńskim impuls do rozwoju ich społeczności we wszelkich płaszczyznach, począwszy od demograficznej na ekonomicznej skończywszy.

Wydarzenia Wiosny Ludów pozwoliły na sfinalizowanie działań zmierzających w kierunku powołania pełnoprawnej gminy wyznaniowej z siedzibą w Cieszynie. Już w grudniu 1847 r. władze mianowały pierwszego uznawanego duchownego zwierzchnika społeczności żydowskiej, tym samym powstała oficjalna, pełnoprawna gmina wyznaniowa, obejmująca terytorium całego Śląska Cieszyńskiego. Funkcje tak zwanego rabina obwodowego przez następne pięć lat pełnił Abraham Schmiedel, a jego następcą został Josef Guggenheimer. Na mocy nowo wprowadzonych ustaw Żydzi uzyskali możliwość swobodnego organizowania życia wewnątrz wspólnoty, zgodnie z zasadami religii i lokalnymi potrzebami. W ten sposób otworzyła się droga do zakładania stowarzyszeń, bractw religijnych oraz tworzenia szkół wyznaniowych. Za dodatkową zgodą władz zezwolono Żydom na budowanie synagog i domów modlitwy, z czego korzystano szczególnie w mniejszych ośrodkach oddalonych od Cieszyna bądź Bielska. Cieszyńska gmina, oprócz rabina, zatrudniała kantora, nauczycieli religii, rzeźnika rytualnego, nadzorowała nad służbą braci pogrzebowych. Założono chór chłopięcy, a w 1850 r. — żydowską szkołę podstawową. Do 1866 r. cieszyńska gmina żydowska działała bez ściśle określonych podstaw prawnych. Od tego roku zatwierdzono statut, na podstawie którego uregulowano sprawy wewnętrznego życia społeczności. Reprezentację gminy stanowił wybierany raz na trzy lata 15-osobowy wydział oraz zarząd złożony z pięciu osób na czele z prezesem. Jego zadaniem, poza reprezentowaniem wobec świeckiej administracji, była opieka nad majątkiem wspólnoty oraz zwierzchnictwo nad działaniami bractw i zrzeszeń żydowskich. W tym okresie w ramach gminy działało Dobroczynne Stowarzyszenie Kobiece, prowadzona przez inne stowarzyszenia szkoła religijna, przekształcona później w szkołkę typu „Talmud Tora”. Największym przedsięwzięciem cieszyńskiej gminy żydowskiej była przebudowa synagogi, zbyt małej jak na potrzeby rozrastającej się społeczności, dokonana w latach 1877—1878³⁵.

Zbyt duży obszar cieszyńskiej gminy wyznaniowej uniemożliwiał jej sprawne działanie. W odleglejszych od Cieszyna miejscowościach musiały funkcjonować osobne domy modlitwy, tworzyły się także odrębne stowarzyszenia i zrzeszenia. W związku z taką sytuacją pojawiały się coraz silniejsze dążenia do oddzielenia się i stworzenia odrębnych gmin. Największe ambicje w tym względzie miało Bielsko. W 1849 r. zało-

---

³⁵ Ibidem, s. 16.

no w tym mieście cmentarz i rozpoczęto prowadzenie własnych ksiąg metrykalnych. W 1895 r. zatwierdzono statut bielskiej gminy wyznaniowej, wybrano jej prezesa, radców gminy oraz 15-osobowy wydział³⁶.

W latach 60. XIX stulecia zostały podjęte przez Żydów z okolic Skoczowa, Frydku, Śląskiej Ostrawy i Frysztatu działania mające na celu powołanie własnych związków wyznaniowych. Stworzenie nowych organizacji umożliwiły zmiany w prawie austriackim oraz zgoda władz cieszyńskiej gminy, wewnątrz której funkcjonowały pod bezpośrednim nadzorem rabina obwodowego³⁷. W ramach uzyskanej autonomii związki musiały zadbać przede wszystkim o utrzymanie własnych domów modlitwy, wraz z obsługą, szachterami, łaźniami rytualnymi i innymi urządzeniami kultowymi. Kolejnym zadaniem było prowadzenie szkółek wyznaniowych, w których uczono dzieci czytania i pisania oraz podstaw religii mojżeszowej. Pieniądze na działalność związku czerpano ze składek członkowskich, wolnych datków oraz wynajmu miejsc w świątyni³⁸.

Po raz kolejny struktura żydowskich organizacji wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim uległa zmianie po 1893 r. na skutek wprowadzonej trzy lata wcześniej, w krajach Monarchii Austro-Węgierskiej, ustawy o zewnętrznych stosunkach prawnych izraelskich związków żydowskich, do których obligatoryjnie mieli należeć wszyscy wyznawcy judaizmu zamieszkujący terytorium pod jej jurysdykcją. Określała ona zasady wewnętrznego funkcjonowania organów gmin, uregulowała również sprawę stosunków pomiędzy gminami żydowskimi a organami państwowymi. W ten sposób prawnie uznane i chronione gminy wyznaniowe stały się oficjalnym reprezentantem wyznawców religii mojżeszowej na danym terenie. W 1890 r. zakończył się proces dochodzenia do równouprawnienia społeczności żydowskiej pod panowaniem Habsburgów³⁹. Konsekwencją wprowadzenia ustawy stała się między innymi konieczność dokonania nowego podziału terytorialnego gmin żydowskich. Nowa struktura organizacyjna, istniejąca od końca pierwszej wojny światowej, przedstawiała się w następujący sposób. Gmina wyznaniowa w Cieszynie została ograniczona do okręgów sądowych w Cieszynie i Jabłonkowie, powstały nowe gminy z siedzibami we Frydku, Frysztacie i w Skoczowie, ta ostatnia obejmująca okręgi skoczowski i stru-

³⁶ J. Spyra: *Powstanie i rozwój żydowskiej..., passim*.

³⁷ Idem: *Zarys dziejów ludności..., s. 17*.

³⁸ Idem: *Materiały do dziejów..., s. 19*.

³⁹ Idem: *Powstanie i pierwsze lata funkcjonowania izraelskiej gminy wyznaniowej w Skoczowie (1893—1918)*. W: *W cieniu skoczowskiej synagogi*. Red. J. Spyra. Skoczów 1994, s. 31.

mieński, terytorium bielskiej pozostaje bez zmian, a Żydów z okręgu sądowego Bogumin włączono do gminy wyznaniowej w Morawskiej Ostrawie⁴⁰.

Ostatnie lata XIX wieku i początki XX stulecia to rozkwit działalności rozmaitych organizacji żydowskich, niektórych o charakterze religijnym, innych raczej świeckich. W Cieszynie działało kilka stowarzyszeń. Jednym z pierwszych oficjalnie zatwierdzonych było Stowarzyszenie Dobroczynne Kobiet im. Emilii Friedmann, zajmujące się głównie wspieraniem ubogich dzieci i matek. Na początku XX wieku powstawały organizacje dobroczynne wspierające edukację żydowskich dzieci, na przykład Żydowskie Humanitarne Stowarzyszenie Oświatowe „Jedność” bądź powstałe na jego podstawie Żydowskie Stowarzyszenie Darmowego Stołu w Cieszynie, które uruchomiło darmową stołówkę dla najbiedniejszych uczniów oraz organizowało wyjazdy wakacyjne. Ze stowarzyszeń religijnych ukonstytuowały się — związane ściśle z gminą wyznaniową „Talmud Tora” oraz „Chewra Kadischa” — istniejące już od bardzo dawna bractwo pogrzebowe.

W pierwszej dekadzie XX wieku rozpoczęły działalność organizacje syjonistyczne, które przez dłuższy czas nie znajdowały w Cieszynie i na całym Śląsku Cieszyńskim większego poparcia, toteż funkcjonowały one raczej jako nieformalne grupy działające w szkołach średnich. Pierwszym zarejestrowanym stowarzyszeniem syjonistycznym w Cieszynie było powołane w 1908 r. Stowarzyszenie Dziewcząt i Kobiet „Ruth”. Wkrótce rozpoczęły działalność: filia Żydowskiego Związku Robotników Austrii, Żydowski Związek Ludowy, będący później partią syjonistyczną oraz zrzeszającą studentów „Harzonia”. Przed pierwszą wojną światową powstał jeszcze oddział Żydowskiego Związku Pomocników Handlowych. Pewnego rodzaju nowością były towarzystwa sportowe i turystyczne. Popularność tego typu rekreacji przybierała na sile, sport stawał się nierozłączną częścią życia społeczeństw, co nie ominęło społeczności żydowskiej. Z tego powodu także w Cieszynie powstały oddziały Żydowskiego Związku Gimnastycznego i Żydowskiego Stowarzyszenia Turystycznego „Blau-Weiss”⁴¹. Kiedy na początku XX wieku powstał w Cieszynie odłam Wiedeńskiej Łoży Masońskiej „Schlarafia-Teschenia” skupiający wpływowych obywateli miasta, Żydzi stanowili jej trzon⁴².

W Bielsku, w największym podówczas skupisku Żydów na Śląsku Cieszyńskim, istniało jeszcze więcej stowarzyszeń i organizacji żydowskich, między innymi: o charakterze ściśle religijnym, bractwo pogrzebowe, rozmaite fundacje wspierające różne grupy potrzebujących, stowa-

⁴⁰ J. S p y r a: *Zarys dziejów ludności...*, s. 17.

⁴¹ Ibidem, s. 18.

⁴² F. P a s z: *Żydzi i My...*, s. 46—47.

rzyszenia zrzeszające grupy zawodowe, artystyczne, kobiece, młodzieżowe i temu podobne. Rozwijały się także organizacje syjonistyczne, sportowe i turystyczne. Należy dodać, że ruch syjonistyczny działał prężniej wśród bielskich Żydów niż w innych miejscowościach Śląska Cieszyńskiego. Myśl Teodora Herzla zyskała popularność i wkrótce powstało wśród młodzieży kilka stowarzyszeń propagujących powstanie państwa żydowskiego. Poszczególne organizacje przygotowywały ideologicznie młodzież do emigracji do Palestyny, zajmowały się też zbiórką pieniędzy na ten cel, jak i na współwyznawców już tam zamieszkujących⁴³. W innych mniejszych gminach wyznaniowych istniały tylko pojedyncze, odrębne stowarzyszenia żydowskie, zwykle należały do nich uświęcone tradycją religijną bractwa pogrzebowe i stowarzyszenia opieki nad chorymi.

W Skoczowie dopiero na kilka lat przed pierwszą wojną światową powstała pierwsza odrębna kobieca organizacja zajmująca się działalnością charytatywną. Podobna sytuacja zaistniała w pozostałych gminach wyznaniowych regionu. Nie oznacza to braku aktywności Żydów zamieszkujących w tych ośrodkach, ale jest następstwem wstępowania do stowarzyszeń w większych miastach, takich jak Bielsko czy Cieszyn. Wielu Żydów wstępowało również do innych organizacji o charakterze ponadwyznaniowym, najczęściej tworzonych przez ludność niemiecką⁴⁴.

Z analizy danych statystycznych wynika, że pierwsza fala większego przyrostu populacji społeczności izraelskiej dotyczy przełomu lat 50. i 60. XIX stulecia, a następne przypadają na lata 90. XIX oraz pierwszą dekadę XX wieku. W samym tylko Cieszynie w ciągu 60 lat przyrost był niemal siedmiokrotny. W 1849 r., według kościelnych schematyzmów, zamieszkiwały tu 323 osoby pochodzenia żydowskiego, natomiast spis ludności z 1910 r. wykazał ich 2112⁴⁵. W stosunku do przedstawicieli innych wyznań Żydzi stanowili na Śląsku Cieszyńskim wciąż niewielki procent. Jedynie w największych ośrodkach, w Bielsku i Cieszynie, stanowili z czasem około 10—15% ogółu, w innych miejscowościach znacznie mniej⁴⁶. W 1900 r. w Cieszynie należało do gminy 2280 osób, a w 1910 roku — 2689⁴⁷.

Początki XX wieku to okres największej świetności gmin wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim. Nie były strukturami nadzwyczaj bogatymi, jednakże mogły utrzymywać sporo należących doń nieruchomości i zatrudniać wystarczającą liczbę pracowników. Liczne stowarzyszenia

---

⁴³ W. Jaworski: *Ruch syjonistyczny w Bielsku*. W: *Żydzi w Bielsku i w Białej, i w okolicy*. Red. J. Polak, J. Spyra. Bielsko-Biała 1996, *passim*.

⁴⁴ J. Spyra: *Powstanie i pierwsze lata...*, s. 48—49.

⁴⁵ Idem: *Zarys dziejów ludności...*, s. 15 i 17.

⁴⁶ Idem: *Powstanie i rozwój żydowskiej...*, *passim*.

⁴⁷ Idem: *Zarys dziejów ludności...*, s. 15 i 17.

oraz bractwa zakładane przez członków gmin prowadziły szeroką działalność charytatywną i edukacyjną. Był to okres stabilności i znacznego dobrobytu Żydów.

Upadek Monarchii Austro-Węgierskiej, powstanie niepodległej Polski i Czechosłowacji, zamknęły okres panowania habsburskiego na tych ziemiach. Panowanie austriackiej dynastii i jej politykę względem Żydów nie sposób ocenić jednoznacznie. Z jednej strony panowanie to wiązało się z wiekami prześladowań, kiedy dyskryminujące ustawy przez długie lata nie pozwalały na rozwój społeczności. Z drugiej strony wdrażane w XVIII i XIX wieku reformy, stopniowo doprowadzające do równouprawnienia, pozwoliły na prężny rozwój społeczności żydowskiej i przyniosły jej okres największej świetności na Śląsku Cieszyńskim.

Okres międzywojenny i lata wojennej tragedii

Zakończenie działań wojennych w 1918 r. zaowocowało wieloma zmianami natury politycznej. Upadła wielonarodowa Monarchia Austro-Węgierska, zamiast niej powstało kilka nowych państw. Śląsk Cieszyński stał się areną konfliktu interesów pomiędzy dwoma z nowo powstałych państw, spory graniczne doprowadziły do wojennego epizodu, a w rezultacie do podziału kraju nad Olzą na część polską i czechosłowacką. Przemiany wywarły istotny wpływ na mieszkańców regionu we wszelkich płaszczyznach życia. Decyzje podjęte na szczeblu politycznym zostały na Śląsku Cieszyńskim określone jako klęska. Po stronie czechosłowackiej pozostała liczna społeczność o polskiej tożsamości narodowej, niejednokrotnie podziałowi ulegały rodziny, wielu ludziom granice utrudniały dostęp do pracy. Na Zaolziu pozostały: praktycznie cały przemysł ciężki, bogate złoża węgla, a także węzeł kolejowy, co na długi czas zdegradowało komunikacyjnie polski Cieszyn. Wyrok Rady Ambasadorów w 1920 r. doprowadził do stworzenia nowego podziału administracyjnego⁴⁸. W cieniu tych wydarzeń pozostawała społeczność żydowska, stojąca w pewien sposób na uboczu sporów polsko-czechosłowackich.

Ludność żydowska związana językowo ze społecznością i kulturą niemiecką z pewnym niezadowoleniem przyjęła rozpad monarchii. Część rodzin, szczególnie najbogatszych, utożsamiała się narodowościowo

⁴⁸ K. Nowak: *Dzieje Śląska Cieszyńskiego po 1918 roku*. W: *Śląsk Cieszyński. Macierz Ziemi Cieszyńskiej*. Cieszyn 2001, s. 205–206.

z Niemcami i zdecydowała się wyprowadzić do Wiednia lub innych miast austriackich bądź Republiki Weimarskiej. Państwo polskie było pewnego rodzaju niewiadomą, obawiano się antysemityzmu, dlatego wielu Żydów sympatyzowało z Czechosłowacją, jawiącą się jako kraj bardziej demokratyczny i zachodni, co w przypadku Cieszyna spowodowało, że nie mała część tamtejszych Żydów zdecydowała się zamieszkać w jego lewobrzeżnej części⁴⁹. Konstytucja marcowa z 1921 r. gwarantowała przedstawicielom wszystkich mniejszości prawo do ochrony życia, wolności i mienia, do zachowania swej odrębności kulturowej i językowej oraz organizacji wewnętrznego życia społeczności. Konstytucja kwietniowa z 1935 r. podtrzymywała większość poprzednich praw, dopiero pod koniec lat 30. XX wieku pojawiły się ustawy w pewien sposób dyskryminujące ludność żydowską. Pierwsza z nich dotyczyła kwestii pozbawienia obywatelstwa „z powodu utraty łączności z państwowością polską”⁵⁰. Bardziej znana była sprawa utrudniania Żydom studiowania na niektórych kierunkach uczelni wyższych, czyli tak zwanych *Numerus Clausus*, prawo ograniczające liczbę miejsc do równowartości procentowanego udziału w całości społeczeństwa (w przypadku Żydów do około 10%)⁵¹. Szczególnie w przypadku studiów prawniczych ustawa ta bardzo krzywdziła wyznawców judaizmu. Przejawy dyskryminacji pojawiły się dużo później niż w dobie kształtowania się niepodległości Polski, dlatego niechęć części Żydów do zamieszkiwania w polskiej części Śląska Cieszyńskiego na początku lat 20. XX stulecia nie była do końca uzasadniona.

Podział Śląska Cieszyńskiego pomiędzy dwa państwa wymusił pewne zmiany terytorialne w obrębie gmin wyznaniowych. Najbardziej została nimi dotknięta gmina z siedzibą w Cieszynie, której większa część pozostała w Czechosłowacji. Po polskiej stronie znalazła się jedynie prawobrzeżna część miasta z bezpośrednio przylegającymi wiejskimi okolicami, zamieszkiwana przez około 2 tys. Żydów, natomiast utracone zostały: cała lewobrzeżna część miasta, okręg trzyniecki i jabłonkowski zamieszkiwane przez niespełna 1,5 tys.⁵² Po lewobrzeżnej części miasta pozostał tylko jeden ortodoksyjny dom modlitwy. Doprowadziło to do sytuacji, w której księgi metrykalne musiał prowadzić cieszyński rabin dla obu stron miasta, a pogrzeby musiały się odbywać na cmentarzu w Cieszynie. Z tych przyczyn powołano w lutym 1923 r. odrębną gminę wyznaniową w Czeskim Cieszynie. Poza samym miastem większe skupiska Żydów zamiesz-

⁴⁹ J. Spyra: *Zarys dziejów ludności...*, s. 19.

⁵⁰ H. Chałupczak, T. Browarek: *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*. Lublin 2000, s. 43–44.

⁵¹ F. Pasz: *Żydzi i My...*, s. 61.

⁵² Ibidem.

kiwały Trzyniec i Jabłonków, gdzie funkcjonowały stowarzyszenia bóżnicze posiadające własne domy modlitwy i cmentarze. W 1926 r. uruchomiony został cmentarz żydowski w Czeskim Cieszynie. Do 1938 r. i po nownego wcielenia Zaolzia do Rzeczypospolitej gmina wyznaniowa ustabilizowała się. W jej ramach funkcjonowały: kilka stowarzyszeń zarówno religijnych, jak i syjonistycznych, synagoga gminna i dwie prywatne ortodoksyjne oraz szkoła „Talmud Tora”, a jej liczebność nieco wzrastała⁵³.

Pod względem demograficznym społeczność żydowska Śląska Cieszyńskiego zachowała tendencję wzrostową. Spisy ludności dokonane po polskiej stronie w latach 1928 i 1939 wykazały odpowiednio 7728 i 8298 osób wyznania mojżeszowego na Zaolziu, natomiast w momencie ponownego przyłączenia do Polski w 1938 r. zamieszkiwało 2770 osób. W Bielsku liczba wyznawców religii mojżeszowej w roku 1938 sięgała 6 tys.⁵⁴

W okresie międzywojennym XX stulecia Żydzi należeli do różnych organizacji kulturalnych i towarzyskich, rozwinęli własną działalność wydawniczą. Rocznie wydawali od 100 do 200 tytułów czasopism, które wychodziły w kilku językach, najwięcej w jidysz, hebrajskim, polskim oraz sporadycznie w języku niemieckim. Największe nakłady miała ogólnoinformacyjna prasa codzienna, liczne były pisma branżowe, polityczne i inne o różnorodnej tematyce⁵⁵. Do Cieszyna i okolicznych miejscowości docierała część ogólnopolskich tytułów, a najpopularniejszym pismem lokalnym był wydawany w języku jidysz „Szllezysze Cajtung”⁵⁶.

Od początku XX wieku bardzo wielką popularność uzyskiwały sport i turystyka, stawały się one nieodłączną częścią życia społeczeństw. Jeszcze przed pierwszą wojną światową Żydzi założyli na Śląsku Cieszyńskim kilka sportowo-turystycznych klubów. W okresie międzywojennym zarówno po polskiej, jak i po czechosłowackiej stronie praktycznie w każdym mieście funkcjonował przynajmniej jeden klub sportowy. Zwykle były to filie popularnych organizacji, takich jak Maccabi, Hakoach, Hasmo-neia i innych, związanych zwykle z syjonistami. W Bielsku i Cieszynie funkcjonowało kilka takich klubów, posiadających różne sekcje, w zależności od uprawianych dyscyplin sportowych. Szczególnie popularne wśród Żydów było narciarstwo, w którym osiągalni bardzo dobre wyniki na ogólnopolskiej arenie, o czym świadczyły niejednokrotnie zdobywane tytuły mistrzowskie w biegach i skokach. Poza uczestnictwem w ogólnopolskich

⁵³ Ibidem, s. 20–21.

⁵⁴ W. Jaworski: *Ludność żydowska w województwie śląskim w latach 192–1939*. Katowice 1997, s. 32–33.

⁵⁵ H. Chałupczak, T. Browarek: *Mniejszości narodowe w Polsce...*, s. 187.

⁵⁶ W. Jaworski: *Żydzi w Cieszynie w okresie międzywojennym*. „Pamiętnik Cieszyński” 1993, T. 6, s. 102.

zawodach Żydzi co roku organizowali własne imprezy sportowe, w których rywalizowały drużynowo i indywidualnie reprezentacje poszczególnych klubów. W Cieszynie Żydzi założyli pierwszy klub pływacki, który z czasem stał się sekcją cieszyńskiego Maccabi. Założono także drużynę piłki wodnej, trenowano skoki do wody. Podobnie jak w przypadku narciarstwa, bielski Hakoach posiadał jedną z najsilniejszych w kraju sekcji pływackich, której najbardziej znana zawodniczka Gertruda Dawidowicz uzyskała kilkakrotnie tytuły mistrzyni Polski. Kolejnym ulubionym sportem Żydów był tenis stołowy. Wielu zamożniejszych Żydów posiadało własne stoły ping-pongowe w domach, wielu innych zadowalało się grą w świetlicach bądź przy klubach sportowych. Nie można zapomnieć także o klubach piłkarskich, prezentujących przeciętny, nie odbiegający od innych lokalnych klubów poziom. Warto jeszcze wspomnieć o bardzo popularnej turystyce górskiej, promowanej przede wszystkim przez organizację Blau-Weis⁵⁷.

Żydzi w większości byli lojalnymi obywatelami państwa polskiego, starali się współżyć jak najlepiej z otaczającą ich ludnością, pomimo to przedstawiciele pewnych środowisk i zwolennicy niektórych polskich partii politycznych byli im nieprzychylni. Kryzys ekonomiczny na początku lat 30. XX stulecia wzmógł niezadowolenie spowodowane częściowo domniemaną, a częściowo realną przewagą ekonomiczną Żydów. Dojście Hitlera do władzy w 1933 r. i wzrastające nastroje antysemickie spowodowały wzmożoną emigrację niemieckich Żydów. Dla niektórych Polska była jedynie krajem tranzytowym, część natomiast zdecydowała się tu pozostać. Uchodźcom starały się pomagać gminy żydowskie, a lokalni przedsiębiorcy żydowskiego pochodzenia stwarzali im możliwość pracy. Zważywszy na trwający jeszcze kryzys i wysokie bezrobocie, takie działania wywołały spore niezadowolenie społeczne, najwyraźniejsze wśród biedniejszych. Z tego powodu przedstawiciele środowisk nieprzychylnych Żydom uzyskali podatny grunt na wywołanie w całym kraju fali wystąpień antyżydowskich, które dotknęły także Cieszyn i okoliczne miejscowości. Inspiratorzy zająć byli najczęściej związani z radykalnymi organizacjami, jak Stronnictwo Narodowe czy też Obóz Wielkiej Polski. Antysemityzm niemiecki przeniósł się na teren Polski i głosił hasła usunięcia Żydów ze wszystkich dziedzin życia społecznego, kulturalnego, gospodarczego. Taka sytuacja spowodowała, że wielu Żydów wyjechało za granicę⁵⁸. Na początku września 1939 r. Niemcy spalili synagogę w Cieszynie i w Bielsku oraz ortodoksyjne domy modlitwy, zdewastowano cmentarze⁵⁹.

⁵⁷ F. Pasz: *Żydzi i My...*, s. 68–74.

⁵⁸ H. Szotek: *Wojenne losy skoczowskich Żydów*. W: *W cieniu skoczowskiej synagogi*. Red. J. Spyra. Skoczów 1994, s. 81–82.

⁵⁹ F. Pasz: *Żydzi i My...*, s. 80–81.

Niemcy już na samym początku okupacji postanowili zlikwidować i zatrzeć ślady jakiegokolwiek życia religijnego Żydów.

Również od pierwszych dni wojny rozpoczęły się akty rabunku żydowskiego mienia⁶⁰. W pierwszych dniach okupacji wydano zarządzenie o rejestracji wszystkich Żydów oraz o obowiązku noszenia wyróżniającej gwiazdy Dawida z literą „J”. Sprawnych fizycznie mężczyzn wykorzystywano do ciężkich robót publicznych, najczęściej do usuwania śladów walk, zasypywania rowów przeciwlotniczych. Kobiety natomiast sprzątały w niemieckich domach, czasem posługiwały w koszarach. Stopniowo wypędzano żydowskie rodziny z domów i zmuszano do przeniesienia się do punktów zbórnych mieszczących się w starych fabrykach, restauracjach, przy czym zwykle oddzielano mężczyzn od ich żon i dzieci⁶¹. W ten sposób Niemcy przygotowywali się do dalszego etapu planu, czyli skupiania Żydów w miejscach ułatwiających wywożenie do obozów. Jeden z pierwszych transportów Żydów ze Śląska Cieszyńskiego odbył się pod koniec września 1939 r., dotyczył mężczyzn pomiędzy 16. a 60. rokiem życia zamieszkujących Zaolzie, Cieszyn, Skoczów i okolice. Wywieziono ich do Oświęcimia (Auschwitz), do Niska nad Sanem, gdzie utworzono przejściowy obóz pracy. O ich dalszych losach wiadomo stosunkowo niewiele, niektórym udało się uciec, część przedostała się do radzieckiej sfery okupacyjnej. Zdecydowana większość zginęła w obozach koncentracyjnych bądź została przeniesiona do innych obozów. Następne transporty z Cieszyna i okolic odbywały się w 1940 r. Do 1943 r. wywieziono praktycznie wszystkich Żydów ze Śląska Cieszyńskiego. Po kampanii wrześniowej Żydów pozbawiono możliwości kontynuacji swej przedwojennej działalności. Ich los na Śląsku Cieszyńskim nie różnił się od losu ich współwyznawców zamieszkałych w Polsce i innych krajach okupowanej Europy. Tragedię Holokaustu przetrwało bardzo niewiele. Dla narodu żydowskiego, dla Żydów Europy, okres drugiej wojny światowej to Holokaust. Wówczas Europa odrzuciła Żydów. Ci do tych miejsc zagłady wracają, by tylko wspominać swych zmarłych, świat, którego już nie ma. Ziemia całkowicie wolna dla Żydów dziś to albo Izrael, albo Ameryka.

Dialog katolicko-żydowski

Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate* Soboru Watykańskiego II otworzyła nowy rozdział w historii sto-

⁶⁰ Ibidem, s. 82.

⁶¹ Ibidem, s. 83.

sunków katolicko-żydowskich. Jan Paweł II realizował jej postanowienia, a jego postawa była pełna szacunku dla tożsamości tej religii. Z okazji 20. rocznicy *Nostra aetate* Jan Paweł II wyraził pogląd, że „dialog katolicko-żydowski jest czymś znacznie więcej niż kwestią dobrych manier i tolerancji. Stosunki między Żydami i chrześcijanami bynajmniej nie mają charakteru dyskusji akademickich. Przeciwnie, stanowią podstawę naszych religijnych zobowiązań i naszego powołania — jako Żydów i jako chrześcijan, którzy żyją z woli Boga w tak ścisłym powiązaniu”⁶². Przykładem papieża Jana Pawła II oraz zgodnie z nauczaniem Stolicy Apostolskiej Kościół katolicki w diecezji bielsko-żywieckiej prowadzi z Żydowską Gminą Wyznaniową dialog na płaszczyźnie duchowej, wzajemnego działania oraz na płaszczyźnie towarzyskiej.

Żydowska Gmina Wyznaniowa w Bielsku-Białej od 1997 r. wchodzi w skład 9 żydowskich gmin wyznaniowych w Polsce i posiada statut prawny. Członkowie tej Gminy brali udział w Międzynarodowym Kongresie Ekumenicznym w Cieszynie w 1995 r., a po jego zakończeniu przesłali na ręce organizatorów podziękowanie następującej treści: „Uczestnictwo w Kongresie zainicjowało szeroki dialog chrześcijańsko-żydowski na naszym terenie. Dzięki niemu mogliśmy poznać wspaniałych i serdecznych ludzi, którym ekumenizm głęboko leży na sercu [...]”⁶³. Katolicy są zapraszani na różne uroczystości religijne i kulturalne organizowane przez Gminę.

Na terenie diecezji bielsko-żywieckiej znajduje się także Oświęcim i dawny obóz koncentracyjny w Auschwitz-Birkenau, gdzie obecnie mieści się Centrum Dialogu i Modlitwy. Podczas pielgrzymki Benedykta XVI do Polski papież odwiedził 28 maja 2006 r. również Auschwitz. Zatrzymując się przed tablicą z napisem w języku hebrajskim, powiedział między innymi: „Władze Trzeciej Rzeszy chciały całkowicie zniszczyć naród żydowski, wyeliminować go z grona narodów ziemi [...]. Możemy mieć nadzieję, że z miejsca kaźni będzie wyrastać i dojrzewać konstruktywna refleksja i że pamięć przeszłości pomoże przeciwstawiać się złu i sprawiać, że zatryumfuje miłość”⁶⁴.

Przeszłość, doświadczenie chrześcijan i narodu żydowskiego powinno wzmocnić dialog katolicko-żydowski, który poprowadzi do wzajemnego szacunku i miłości.

---

⁶² Jan Paweł II: *Do uczestników sympozjum w rocznicę „Nostra aetate”*. „L’Osservatore Romano”. Wydanie polskie 1985, nr 4, s. 5.

⁶³ J. Budniak: *XXVIII Międzynarodowy Kongres Ekumeniczny w Cieszynie*. Cieszyn—Bytom 1996, s. 148.

⁶⁴ *Benedykt XVI. Trwajcie mocni w wierze*. Red. A. Mazurek. Warszawa 2006, s. 130—133.